

Трибуна Молодого Вченого

УДК 2-1 (470+571) „18/19”

© Дмитро Щербацький
м. Вінниця

МОАРЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ РОСІЙСЬКОЇ ТЕОДИЦЕЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У даній статті розглядаються особливості російської релігійної філософії кінця ХІХ – початку ХХ століття. В якості цих особливостей зазначаються: колективізм, емоційність та особливе ставлення до віри. Крім безпосереднього розгляду цих особливостей наводиться ставлення католицької церкви до зазначених характеристик, а також, приділяється увага причинам, які призвели до формування досліджуваних особливостей.

Ключові слова: теодицея, колективізм, емоційність, віра, любов, ірраціональність.

Актуальність теми даного дослідження зумовлюється зростанням зацікавленості до проблем, які або безпосередньо, або опосередковано пов'язані із питаннями релігії. Крім цього, досліджуване нами в даній роботі питання, а саме, особливості психологічних та соціальних характеристик теодицеї в Росії на зламі ХІХ та ХХ століть є малодослідженими. При визначенні актуальності теми дослідження слід відзначити, що релігійні філософи Росії цього періоду залишили неабиякий багаж філософських знань у сфері теодицеї, в той час саме в той період, коли суспільство даної держави перебувало в стані певних структурних і світоглядних переорієнтацій. Ще одним фактором, який впливає на актуальність теми, є те, що Україна в досліджуваній нами період перебувала у складі Російської імперії, а це безпосередньо впливало на усвідомлення цих емоційних принципів на свідомість українців. І якщо цей вплив не був тотальним, не охоплював всі прошарки та верстви суспільства, то безумовно впливав на освічену його частину.

Метою роботи є доведення твердження, що особливостями теодицеї Росії кінця ХІХ – початку ХХ століття є колективізм, емоційність та особлива роль віри.

Завданням роботи є:

1. Дослідження поглядів російських філософів кінця ХІХ – початку ХХ століття на проблему теодицеї;
2. Порівняльний аналіз православної та католицької теодицеї;
3. Визначення історичних детермінантів розвитку православно-католицької теодицеї.

Рівень розробки проблеми. Системно розглянуто погляд на теодицею в праці Г. Мехеда «Проблема теодицеї в російській моральній філософії» [10].

В цій роботі філософія Росії кінця ХІХ, особливо початку ХХ століття характеризується такими чинниками як: колективізм, емоційність та особливим ставленням до віри.

Вперше і найяскравіше принцип колективізму був виражений в поглядах Володимира Соловйова. У всіх працях, з якими ми мали можливість ознайомитись, визначальною є ідея єдності. Ця єдність, на думку науковця, повинна проявлятися як у Всесвіті в цілому, так і в його «окремих» елементах. Зі всіх елементів Всесвіту нас безумовно цікавить суспільство, а саме міжособистісні відносини.

Соловйов неодноразово вказував на необхідність суспільної єдності. Причому, характерним є те, що ця єдність має досягатися не за допомогою державних чи економічних інститутів. Її передумовою є ніщо інше як любов. Любов не лише до Бога а й до інших людей.

Любов як запорука колективізму знаходить своє вираження і у інших філософів даної доби в Росії.

Микола Лоський, який, до речі, високо оцінював релігійну філософію Володимира Соловйова, зазначав, що він створив унікальну систему релігійної філософії, яка унаслідувалась багатьма філософами [4, с.13]. Лоський сам сповідував ідеї подібні до ідей Соловйова. Він говорив про те, що всі люди є єдиносущними і тому здатні до істинного спілкування, до участі в житті один одного та безкорисної любові [5, с.321].

Філософи зазначеної доби приділяли любові, а значить, і заснованому на цьому почутті – колективізму не аби-якого значення в справі спасіння. Це прагнення єдності суспільства зумовлюється їх переконаністю в тому, що саме любов і заснована на ній єдність допоможуть людині врятуватись. Любов вважалася одним із засобів порятунку не сама по собі, на неї дивились, як на засіб спасіння виключно в тій

мірі, в якій вона дозволяє наблизитись до морального ідеалу Христа. Якщо звернутись знову до праць Соловйова, то про це він говорив дещо не чітко і читачу його праць про це стає зрозумілим здебільшого із контексту. Натомість Павло Флоренський заявляє про це чітко і однозначно: «... кожне Я як в дзеркалі, бачить себе в образі Бога» [8, с.93]. Цей образ дає можливість людині не просто долучитись до справжнього буття, а відновлення власного, колись втраченого. В акті любові «... відбувається зворотнє відновлення Я у притаманній йому нормі буття, причому ця його норма є вже не просто наданою, але і виправданою, тобто не просто наявною в даному місці і моменті, але такою, що має вселенське та вічне значення [8, с.92].

Противагою любові є – егоїзм. Але, на думку російських філософів, Бог дав наочний приклад спасіння – Христа. На це у своїй праці звернув увагу Микола Бердяєв. Він також висловив думку про те, що постать Христа вирішила всі можливі теодиційні суперечки [1, с.52].

Щодо теодицеї католицизму, то на нашу думку, вона такого колективного забарвлення не має. Католицька теодицея має індивідуальну направленість. Людині пропонується порятунок безвідносно до інших осіб. У жодному разі не слід розуміти, що католицизм не приділяє ролі любові. Ні, католицизм акцентує увагу на любові до Бога. На відміну від цього, російські філософи досліджуваної нами доби, крім любові до Бога, багато уваги акцентували на любові до інших людей. В рамках теодицеї католицизму стверджується про залежність людського порятунку або від божественного передвизначення, або від вільного її вибору на користь служіння Богу. Російські науковці зазначеного нами періоду відверто вказували на необхідність для того, хто хоче врятуватись, любити не лише Бога а й інших людей. Саме ця необхідність поєднує теодицею із антроподицеєю і робить їх двома сторонами одного і того ж явища чи процесу [1, с.54].

Подібною до зазначеної думки притримувався і С. Половінкін. У своїй праці «Теодицея Лейбніца та священника Павла Флоренського» він говорить не лише про те, що погляди Флоренського в питанні любові відрізняються від поглядів Лейбніца, а й досить детально вказує на те, в чому саме полягає їх відмінність. Половінкін зазначає, що любов у Лейбніца має гедоністичний характер. Автор статті виводить цей гедонізм саме із любові до Бога, як до досконалої істоти. Він стверджує, що ця любов зумовлена тим, що саме від любові до досконалої істоти людина отримує найбільше задоволення [6, с.60]. В Сергія Булгакова ми знаходимо згадку про практичність західної церкви [2, с.213]. Ці твердження, хоч і опосередковано, підтверджують нашу думку про те, що однією із відмінностей православ'я від католицизму є їх ставлення до емоційності.

Звертаючись до такої вказаної нами ознаки як емоційність, ми стверджуємо, що релігійна філософія Росії кінця XIX – початку XX століття і безпосередньо вчення теодицеї, було більш емоційним у порівнянні із теодицеєю католицизму. Католицька церква, стоявши перед загрозою поширення дуалізму, який логічно та раціонально доводив існування двох начал, була вимушена так само спиратись на логічні і раціональні аргументи. Тому можна стверджувати, що дуалістичні вчення нав'язали власні «правила гри» католицизму як у період патристики, так і в період схоластики.

Стосовно католицизму, слід відмітити і пам'ятати ще один важливий момент. Він полягає в тому, що теодицея християнства виникла з метою захисту та обґрунтування безумовної абсолютності Бога від посягань з боку дуалістичних вчень. Тому вказана вище логічність і раціональність були притаманні теодицеї в такій мірі, в якій не були притаманними жодній іншій сфері католицизму.

Іншу ситуацію ми спостерігаємо в російській релігійній філософії в цілому і досліджуваний нами період, зокрема. Причиною цього була відсутність будь-яких поширених дуалістичних вчень на території Росії. На основі сказанного вище можна говорити про певну традиційність раціонального розуміння теодицеї у католицизмі і відсутності такого у російських релігійних філософів.

Емоційність російських авторів помітна навіть при загальному ознайомленні з їхніми працями. Однак, існує можливість заперечення цьому за допомогою твердження про те, що це може бути виключно суб'єктивною точкою зору автора. Враховуючи це, ми звернемося до більш детального аналізу філософсько-релігійних праць. Цікавим і показовим є той факт, що філософи Росії самі визнавали факт відмінності католицизму від православ'я не лише на основі догматики, а й в тому пункті, який ми намагаємося довести. Так, Павло Флоренський, практично на самому початку праці «Стовп та ствердження істини» заявляє про грубість католицизму і одразу порівнює його із православ'ям. Основою цього порівняння Флоренський бере саме чуттєвість: «... Рим грубуватий ... Можливо для православної чуттєвості католики грубоваті» [8, с.58].

Так само, як причину традиційної логічності та раціоналізму католицької теодицеї ми вбачаємо у боротьбі із дуалізмом, так і емоційність православної – вбачаємо у вагомій ролі Христа і його життя та страждань як прикладу для наслідування.

Повертаючись до розглянутої вище такої особливості як любов, слід вказати на одну із її характеристик – емоційний характер цього переживання. Яскраве емоційне забарвлення теодицеї ми

знаходимо і безпосередньо в працях самих філософів. Бердяєв, розмірковуючи над проблемами теодицеї, стверджує: «Лише через любов, через свободу, через переживання благосні може бути даний досвід про Таємницю. Жодні раціональні поняття тут неможливі» [1, с.61].

Вище ми вже говорили про виключно важливу роль Христа в рамках теодицеї православ'я, коли торкались питання любові. Однак, вказана Його роль цим не вичерпується. У щойно згаданого Бердяєва зустрічаємо не просто цікаву, а унікальну фразу. Не зважаючи на її об'ємність, наведемо її повністю: «Священне писання розкриває нам трагедію Бога, при відкриває нам його внутрішнє трагічне життя. Мука на хресті єдинородного Сина Божого є страждання в середині Св. Трійці. Це і є єдиний можливий шлях теодицеї, нерабської теодицеї. В середині самої Божественної Трійці є страждання від зла та п'їтми, є недосконалість та применшення Божества, навпаки воно є ознакою Його досконалості. Не можна Бога мислити подібним камінню. Бог не страждаючий був би недосконалим, применшеним Богом. Він би собі лишив блаженство, а творінню страждання. Любов передбачає жертву та страждання» [1, с.55].

Спираючись на даний уривок, можна говорити про страждання як одну із ознак досконалості. Тому страждання людини є одним із шляхів, які ведуть її до вдосконалення і безпосередньо до спасіння. Крім цього, Бердяєв очевидно вказує на те, що Бог, люблячи людей, розділяє їх страждання.

Така думка є унікальною, і її унікальність полягає в тому, що її важко визнати ортодоксальною. Це пов'язано із тим, що, з точки зору логіки, здатність про страждання зовсім не поєднується із твердженням про божественну досконалість. Для католицизму, в силу його логічності, саме ця думка про страждання Бога, є повністю неприйнятною. Чітко дотримуючись принципу логічності при захисті божественної абсолютності, Тома Аквінський, беззаперечний авторитет католицької церкви, наводить положення, яке повністю протилежне думці Бердяєва. Тома в жодному разі не говорить про те, що Бога через це слід вважати немилосердним. Навпаки, безапеляційно стверджує про Його милосердя. Але, на відміну від твердження Бердяєва, це милосердя проявляється в наслідках, а не у відчуттях: «... сумувати про горе інших – це не Боже; але позбавляти від страждання – це в першу чергу належить [саме] Йому [9, с.290].

Коли ми говоримо про емоційність російської філософії, постає питання про причини такого явища. Відповіді на це питання можна за допомогою врахування тих соціально-культурних факторів, які мали місце в другій половині XIX століття як безпосередньо в Росії, так і в Європі.

У першу чергу серед цих факторів слід відмітити зміну пріоритетів освіти у порівнянні із попередніми періодами. Пізнання звертає свою увагу на пізнання природи і людини як її складової. Пізнання «Божественних істин» почало набувати другорядного значення, якщо порівнювати із пізнанням законів природи, суспільства та психології. Змінився і метод пізнання. Перевага надавалась емпіризму та раціоналізму. Володимир Соловйов в одній із своїх праць виступив проти застосування в пізнавальній діяльності якогось одного із цих методів. Він доводив нездатність кожного із цих методів сприяти отриманню максимально повного знання. Він вважав, що вони, в тій чи іншій мірі, засновані на вірі [7, с.409]. І через це ми схильні вважати, що Соловйов прагнув до побудови такого пізнавального методу, до складу якого на рівноправних умовах увійшла ще й віра.

Безпосередньо до пізнання і співвідношення з ним віри ми повернемося, але на даному етапі хочемо лише вказати, що через віру емоційність вноситься і до пізнавального процесу. Можуть виникнути питання стосовно наявності у вірі емоційного компоненту. Так, стверджувати із повною впевненістю про те, що віра має виключно емоційний характер неможливо. Однак, є певна спільна риса, яка притаманна як вірі, так і емоціям – це ірраціональність. Проти ірраціональності віри важко заперечити, ще важче стає після врахування творчості та поглядів Тертуліана, а особливо відомого його твердження: «вірую тому, що абсурдно» [3, с.149]. Щодо емоційності, то її ірраціональність не потребує жодних доведень. Звідси можна зробити висновок, що віра і емоційність є однаково ірраціональними. Тому наголос на необхідності такого пізнавального компоненту як віра одночасно вказує на зазначену нами особливість російської теодицеї – на віру.

Вказівку на іншу причину емоційності знаходимо в автобіографічному творі Сергія Булгакова: «Моє безбожжя». Він, так як і Бердяєв, важливу роль надає переживанню трагічного становища людини [2, с.292]. Ця трагічність наводиться як протипага байдужості [2, с.294]. А твердженням Булгакова, яке зближує його і з Володимиром Соловйовим, є його переконаність в тому, що саме тогочасна освіта, зміна суспільних ідеалів і т.п. призводили до втрати суспільної єдності, яка може існувати лише завдяки запропонованій Христом любові.

Цікавим для даного дослідження є ставлення Євгенія Трубецького до теодицеї Августина. Трубецький її заперечує. Мехед Г. вважає, що підставою цього заперечення є позбавлення добра безумовного статусу [10]. Проте, ми схильні вважати, що причина не лише в цьому. Євгеній Трубецький при розгляді свободи людини, як складової теодицеї, наголошує на бажанні Бога мати такі стосунки із

людиною, які б засновувались на дружбі та любові [10]. Це ті явища, які мають емоційну основу і тому факт наявності емоційного компоненту в теодицеї Трубецького не може викликати жодних сумнівів.

Переходячи до третьої, вказаної нами особливості – віри, ми не будемо зупинятись на ній так детально, як ми це робили, розглядаючи колективізм та емоційність. Це пов'язано із тим, що про важливу роль віри можна вже судити із того, що віра є однією із складових будь-якої релігії. Ми лише зупинимось на тих окремих моментах, які якісно відображають ставлення до віри релігійних філософів Росії кінця XIX – початку XX століття. В першу чергу слід відмітити, що філософи вказаного періоду важливу роль надають вірі в тому, що саме в діяльності Христа найбільш повно проявляється православна теодицея. Крім того, нами було показана емоційна завантаженість їх поглядів, на протидію логічності, яка часто використовувалась в католицизмі. Так Флоренський, прямо виступає проти такої логічності, або як її називає автор – розумності. Розглядаючи релігійні погляди Толстого, одразу заперечує його прагнення, щоб будь-яке не пояснене досі явище стало для нього «необхідністю розуму». Флоренський з цього приводу твердить: «...– така віра є застиглий, злий, жорсткий та кам'яний нарост в серці, який не пропускає його до Бога, страхітливе породження людського егоїзму, бажаного навіть Бога підкорити собі». Далі автор зазначає, що немає нічого гіршого ніж, як він називає, – «розумна віра» [8, с.64]. Беззаперечно, що це положення стосується і теодицеї.

Підсумовуючи зазначене вище, вважаємо, що нам вдалось довести твердження про відмінність теодиційних поглядів російської філософської-релігійної думки кінця XIX – початку XX століть від усталених принципів у католицизмі.

Не зупиняючись на всіх окреслених вище ознаках, на завершення, спробуємо показати їх взаємозалежність та взаємообумовленість. Колективізм, емоційність та віра знаходять спільну точку дотику в такому християнському принципі як любов. Саме таке відчуття як любов сприяє тому колективізму, який виступав ідеалом у Володимира Соловйова. Любов, як емоційне відчуття та переживання, містить у своїй основі потужний емоційний компонент. Ця емоційність помітна не лише у безпосередніх висловлюваннях тогочасних авторів, а й опосередковано при знайомленні із їх працями.

Таким чином, можна прийти до висновку, що саме через колективізм, емоційність (як ознаки любові) та віру православна філософія прагнула вибудувати обґрунтування, в рамках тогочасної суспільної реальності, необхідність долучення як моральних імперативів тих цінностей, які сповідувались життям Христа.

Література

1. Бердяев Н. Из размышлений о теодицее // «Путь». № 7. Апрель 1927.
2. Булгаков С.Н. Православие / Худож. Оформ. Б.Ф. Бублик. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2001.
3. Історія філософії: Підручник / Ярошевець В.І., Бичко І.В., Бугров В.А. та ін.; за ред. В.І. Ярошовця. – К.: Вид ПАРАПАН, 2002.
4. Лосский Н.Вл. Соловьев и его приемники в Русской религиозной философии // Путь. № 2.
5. Лосский Николай Онуфриевич. Бог и мировое зло / Сост. А.П. Поляков, П.В. Алексеев, А.А. Яковлев. – М.: Республика, 1994.
6. Половинкин С. М. Теодицеи Лейбница и священника Павла Флоренского Энтелехия. – 2002. – № 4.
7. Соловьев В. Философское начало цельного знания. – Мн.: Харвест. 1999.
8. Флоренский П.А. Столп и Утверждение истины. М.: Издательство «Правда» 1990. – Т.1.
9. Фома Аквинский. Сумма теологии. Часть I. Вопросы 1-43 /Пер. с лат. С. Ермеева и А. Юдина. – Киев: Ника – Центр, Эльга;СМб.: Алетея, 2007.
10. <http://vox-journal.ru/vol6/vox>.

Summary

Dmitry Scherbatskyy

Moral imperatives of Russian theodicy of late nineteenth early twentieth century and nowadays

In this article the peculiarities of Russian religious philosophy of the late XIX – early XX century are observed. As these peculiarities it is included such as: collectivism, emotionality and special relationship to faith. Except direct consideration of these features the attitude of the Catholic Church to the mentioned characteristics is given, and also reasons that led to the formation of the studied features is focused on.